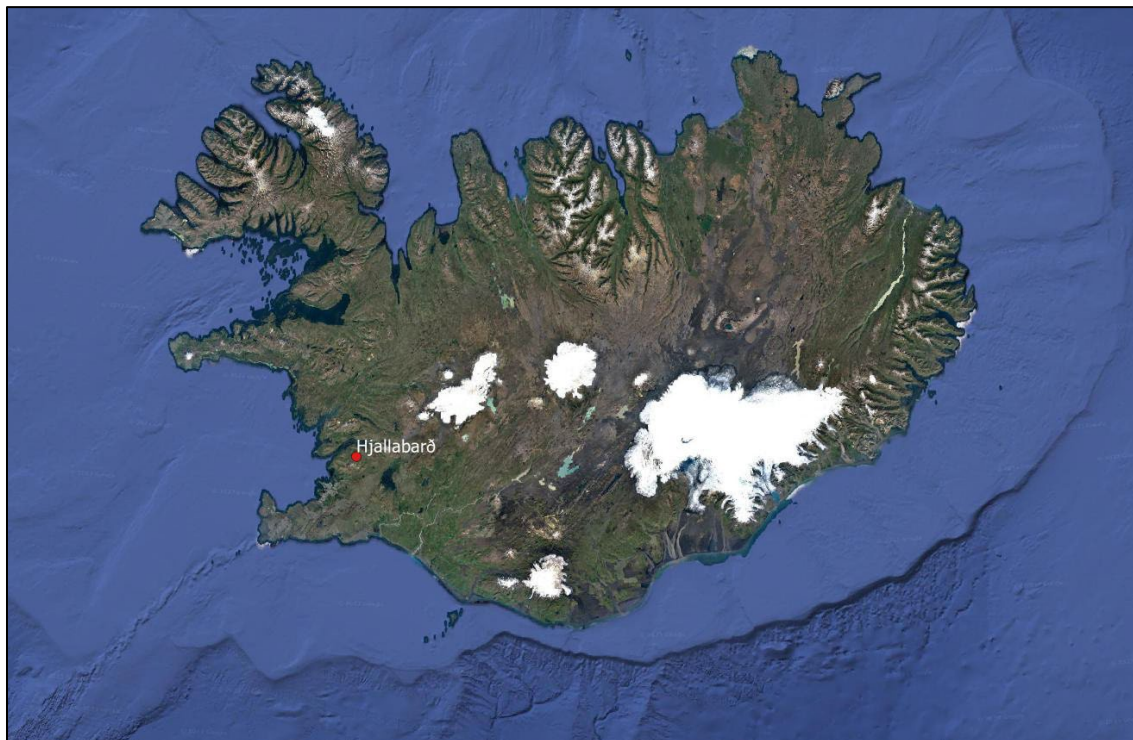

ANTIKA EHF 2023

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags Hjallabarðs í landi Hjalla

Hermann Jakob Hjartarson

Mynd 1 Skráningarsvæðið

Forsíðumynd: Gömul landbúnaðarvél sem var inn á skráningarsvæðinu

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

www.antikva.is

Útgefandi: Antikva ehf.

ISBN númer: 978-9935-525-32-1

Verknúmer Minjastofnunar Íslands: 3012

Höfundur tók ljósmyndir í ritinu nema annað sé tekið fram

@ Hermann Jakob Hjartarson

Efnisyfirlit

Inngangur	4
Fornleifaskráningar	4
Skráningarsvæðið	5
Tilgangur fornleifaskráningar	6
Eyjar – Eyjahóll - Hjalli	9
Minjar	10
Samantekt og niðurstöður	10
Heimildir	12

Inngangur

Að beiðni Hermanns Ingólfssonar, bónda á Hjalla í Kjós og eigenda sumarbústaðalóða í Hjallabarði, tók Hermann Jakob Hjartarson fyrir hönd Antikvu ehf., að sér fornleifaskráningu á lóðunum vegna fyrirhugaðra byggingaframkvæmda. Hermann Ingólfsson var á vettvangi þegar skráning fór fram og sýndi skrásetjara svæðið.

Skipulagsreiturinn er staðsettur í vestanverðu landi Hjalla. Þar er nú þegar fjórir sumarbústaðir. Fornleifar eru ekki sýnilegar á yfirborði í reitunum og heimildir greina ekki frá byggð né heldur benda örnefni eða frásagnir til fornleifa.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimilda- og vettvangskönnun.

Skýrsluhöfundur sá um vinnuna. Verkefnið er með verknúmer 3012 frá Minjastofnun Íslands.

Fornleifaskráningar

Saga svæðisins er rakin í skýrslunni *Fornleifaskráning í Kjósarhreppi I* sem var gefin út árið 2008.¹ Árið 2008 voru mælingatæki ekki jafn nákvæm og í dag og stenst skráningin því ekki að öllu leyti þær kröfur sem gerðar eru núna; því þurfti að gera könnun á skipulagsreitnum í landi Hjalla.

¹ Birna Lárusdóttir o.fl. (2008)

Mynd 2 Skráningarsvæðið er rauði reiturinn.

Skráningarsvæðið

Um er að ræða byggingareiti F25, sem skilgreindur er sem frístundabyggð í deiliskipulagi.² Hann er í landi Hjalla í Kjósarsýslu. Reiturinn er í vestanverðu landi þess, miðja vegu á milli Sandsá og Meðalfellsveg. Vegur liggur að svæðinu frá Hjalla. Fjórir sumarhúsaðir eru á svæðinu í dag. Svæðið nær frá miðjum hól sem þarna er til vesturs og út á tún til austurs.

Mynd 3. Tvö af sumarhúsunum á svæðinu.

² Frístundabyggð Hjallabarðs í landi Hjalla

Svæðið er í dag afmarkað af grindverki. Landið er annarsvegar mosagróið klettasvæði (á hólum) og hins vegar gróið grassvæði. Einnig er trjárækt inn á sumarbústaðarlöndunum. Engar fornleifar eru sýnilegar á yfirborði.

Mynd 4. Nýlegt garðlag utan um matjurtagarð.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,

b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,

c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,

g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,

i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausu. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum. Í þessu tilviki, þar sem unnið er að deiliskipulagi á útvistarsvæði, verða til möguleikar á að kynna og nýta minjar á svæðinu.

Ekki er það síður hagur þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar.

Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmunum fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangsskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrr en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Eyjar – Eyjahóll - Hjalli

Bærinn Hjalli er ekki gamall, en það var fyrst búið þar um miðja 20. öldina.³ Áður var svæðið sem um ræðir á jörðinni Eyjar, en heimildir eru til um búsetu þar frá árinu 1180. Eyjahóll var hjáleiga frá Eyjum, hún fór í eyði snemma á 18. öld. Eyjahóll var í um 200 m fjarlægð frá skráningarsvæðinu, til suðvestur. Á túnakorti frá 1917 má sjá að útihús var nokkru norðan við býlið Eyjarhól.⁴ Lesa má betur um minjar þessar í skýrslunni *Fornleifaskráning í Kjósahreppi*

³ Örnefnaskrá Eyjar, bls. 3.

⁴ Túnakort Eyjar

I.⁵ Allar þessar minjar er þó fyrir utan skráningarsvæðið. Einnig var í um 20-30 m fjarlægð suðvestur frá skráningar svæðinu varða, sem var ekki skoðuð frekar.

Minjar

Engar minjar sem geta talist til fornleifa fundust á skráningarsvæðinu.

Á svæðinu er þó grunnur með steiptum undirstöðum eftir sumarhús sem þarna stóð og torfhlaðinn matjurtagarður við einn sumarbústaðinn. Þessi mannvirki eru þó ekki eldri en nokkurra áratuga.

Mynd 5. Steiptar undirstöður

Mynd 6. Varða fyrir utan skráningarsvæðið

Samantekt og niðurstöður

Engar fornleifar voru skráðar á skipulagsreitunum. Gengið var um allt svæðið en fornleifar fundust ekki. Heimildir greina heldur ekki frá byggð þar né heldur benda örnefni eða frásagnir til fornleifa.

Ekki er þó víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

⁵ Birna Lárusdóttir o.fl., 2006, bls. 87-100.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Birna Lárusdóttir (ritstj.), Ásta Hermannsdóttir, Elín Ósk Hreiðarsdóttir, Kristborg Þórsdóttir og Unnur Magnúsdóttir. (2008). *Fornleifaskráning í Kjósarhreppi I: Þorláksstaðir, Blönduholt, Þúfa, Þúfukot, Eyri, Eyrar-Uppkot, Eyrar-Útkot, Útskálahamar, Kiðafell, Möðruvellir, Írafell, Bær, Meðalfell, Meðalfellskot, Eyjar, Eyjahóll, Flekkudalur neðri, Sandur, Neðri-Háls, Hvammur og Hvammsvík*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Lög um menningarminjar. Nr. 80, 29. júní 2012.

Sigurborg Ósk Áskellsdóttir. *Frístundabyggð Hjallabarðs í landi Hjalla*. Deiliskipulag – Landlínur.

Túnakort – Eyjar (1917)

Örnefnaskrá Eyjar